

РОЗДІЛ 2

Сутінки над островом Пасхи

Таємниці каменоломні ■ Географія острова Пасхи та його історія ■ Населення й харчі ■ Вожді, клани та простолюдини ■ Постаменти і статуї: вирубування, транспортування та встановлення ■ Зниклий ліс ■ Наслідки для суспільства ■ Європейці й гіпотези ■ Чому суспільство острова Пасхи виявилось таким вразливим? ■ Острів Пасхи як метафора

Жодне з бачених мною місць не справляло такого гнітючого враження, як Рано-Параку, каменоломня на острові Пасхи, де викарбовували його знамениті кам'яні статуї (фото 5). Слід зазначити, що цей острів є найбільш віддаленою від материка смужечкою суші, населеною людьми. Найближча земля — це узбережжя Чилі на відстані 2300 миль на схід і полінезійські острови Піткern за 1300 миль на захід (див. мапи на с. 106, 107). Коли я добирався сюди 2002 року реактивним літаком із Чилі, то провів у польоті понад 5 годин, і весь цей час — над Тихим океаном, що простягався безкінечно від обрію до обрію, а внизу не видно було нічого, крім води. Перед заходом сонця, коли попереду в імлі нарешті вималювалася малесенька цятка острова Пасхи, я вже почав було непокоїтись, чи встигне пілот знайти цей острів до того, як землю вкриє темрява, і чи має наш літак достатньо пального, щоб повернутися до Чилі, якщо ми проминули острів Пасхи і тепер його не знайдемо. Важко було повірити, що люди змогли відкрити й заселити цей острів задовго до того, як тут з'явилися прудкі європейські вітрильники позаминулого століття.

Рано-Параку — майже круглий вулканічний кратер діаметром близько 600 ярдів, до якого я добрався крутою стежиною, що піднімалася по його ободу з сусідньої низини, а потім так само круто спускалася вниз до болотистого озера на дні кратера. Зараз поблизу нього ніхто не живе. Внутрішні й зовнішні стіни кратера всіяні 397 кам'яними статуями, що становлять собою стилізоване зображення довговухого й безногого чоловічого тулу-

ба, переважно 15–20 футів заввишки (хоча висота найбільшого з них сягає 70 футів — приблизно, як сучасний п'ятиповерховий будинок) і вагою від 10 до 270 тонн. Видно залишки дороги, яка проходить крізь виїмку, прорізану в найнижчій частині ободу кратера, і потім розгалужується іще на три дороги приблизно по 25 футів завширшки. Ці три дороги розходяться на північ, південь та захід, тягнучись десь на 9 миль, до узбережжя острова. Вздовж дороги безладно лежать іще 97 статуй, які, схоже, покинули під час перевезення з каменоломні. На узбережжі та де-не-де в глибині острова розташовано близько 300 постаментів; на третині з них колись стояли або мали стояти ще 393 статуї, які донедавна — кілька десятиліть тому — стояли не прямо, а лежали, повалені з цих постаментів, причому деякі з них були наче навмисне скинуті таким чином, щоб поламалися шиї.

З ободу кратера видно найближчий і найбільший постамент (його називають Агу Тонгарікі), 15 повалених статуй з якого археолог Клаудіо Крістіно знову встановив вертикально за допомогою 55-тонного підйомного крана в 1994 році, про що й розповів мені згодом. За словами Клаудіо, ця процедура виявилася непростою навіть для сучасної техніки, бо найбільша статуя постаменту Агу Тонгарікі важить 88 тонн. А доісторичні полінезійські жителі острова Пасхи для перевезення й встановлення цих статуй не мали ані підйомних кранів, ані колісних платформ, ані спеціальних механізмів, ані металевих знарядь — нічого, крім людської мускульної сили.

Статуї, покинуті в каменоломні, перебувають на різних стадіях завершення. Одні так і лишилися не відокремленими від скельної породи, з якої їх викарбовували; вони грубо обтесані, й вухам та рукам іще бракує детального опрацювання. Інші статуї — завершені, відокремлені від скельного масиву і лежать на схилах кратера під нішами, з яких їх свого часу вирубали. Є також статуї, які встановили всередині кратера. Страхітливе враження, яке справила на мене каменоломня, можна було пояснити відчуттям, ніби я опинився на фабриці, чиї робітники з невідомої причини раптом враз припинили роботу, покидали свої інструменти й хутко подалися геть, залишивши кожную статую такою, якою вона була на момент обробки. На поверхні каменоломні валяються кам'яні кайла, свердла та кувалди, за допомогою яких статуї витісували з породи. Кожну статую, не відокремлену від скельного масиву, оточує канава, в якій стояли каменярі. На поверхні скельного масиву видніються кам'яні штирки, на які, напевне, каменярі чіпляли зроблені з гарбузів калєбаси з питною водою. На деяких статуях у кратері видно ознаки того, що їх або навмисне розбили, або їхні обличчя навмисне

пошкодили — так, ніби каменярі-конкуренти намагалися зруйнувати одна одній продукцію, яку вони виробляли. Під однією статуєю було знайдено кістку людського пальця — вочевидь, хтось із робітників-перевізників виявив необачність і втратив палець. Хто ж витісував ті статуї? Навіщо для цього витрачалося так багато ресурсів і зусиль? Яким чином каменярі та перевізники примудрялися транспортувати й встановлювати ці величезні кам'яні фігури і навіщо вони насамкінець поскидали їх усіх із постаментів?

Численні таємниці острова Пасхи відразу ж зацікавили його європейського першовідкривача — голландського дослідника Якоба Роггевена, який помітив цей острів на Великдень, 5 квітня 1722 року (звідси й назва острова). У мореплавця, експедиція якого щойно провела 17 днів, перетинаючи на трьох великих європейських вітрильниках Тихий океан із Чилі, і при цьому жодного разу не побачила землі, виникло природне запитання: яким чином полінезійцям, що вітали його на березі острова, вдалося добратися до такого віддаленого шматочка суші? Тепер нам відомо, що подорож до острова Пасхи від найближчого острова Полінезійського архіпелагу в західному напрямку зайняла б приблизно стільки ж днів. Роггевен і наступні європейські гості з подивом з'ясували, що єдиним типом судна у острів'ян були маленькі ненадійні каное не більше за 10 футів завдовжки, здатні витримувати максимум двох людей. Сам Роггевен з цього приводу писав: «Що ж стосується їхніх суден, то ці каное — ненадійні, погано зроблені й малопридатні для використання, бо вони зліплені з численних тоненьких планок із легкої деревини, майстерно скріплених тоненькими мотузками, виготовленими з польової рослини. Але оскільки острів'янам бракує знань, а надто — матеріалів для законопачування і ущільнення великої кількості стиків, то через це каное протікають, і тому тим, хто ними користується, багато зусиль доводиться витрачати на вичерпування води». Як же група поселенців зі своїм домашнім скарбом, зерном, курми та питною водою примудрилася здійснити півмісячну подорож на таких ненадійних суденцях?

Ще більше Роггевена, як і всіх наступних візитерів, в тому числі й мене, вражало інше: яким чином острів'янам вдавалося споруджувати свої масивні статуї? Прочитую ще раз запис із бортового журналу Роггевена: «Коли ми вперше побачили ці кам'яні фігури, то отетеріли від подиву, бо не могли збагнути, яким чином цим людям, які не мали ані твердої деревини для виготовлення бодай якихось механізмів, ані міцних канатів, вдалося встановити вертикально ці масивні фігури, висота яких сягає

30 футів?» Роггевен збагнув: не має значення, яким конкретним методом користувалися острів'яни для підняття статуй, значення має те, що їм потрібна була для цього міцна деревина та міцні канати, виготовлені з великих дерев. Однак той острів, який постав перед його очима, становив пустку без єдиного дерева або куща вище за 10 футів (фото 6, 7). «Здалеку нам здалося, що острів Пасхи — піщаний, бо спочатку ми прийняли за пісок суху траву, сіно та інші сухі або згорілі рослини, похмурий зовнішній вигляд яких не створював жодного іншого враження, окрім надзвичайної бідності й безплідності.» Що ж сталося з усіма тими деревами, які, вочевидь, колись тут росли?

Організація вирубки, перевезення та спорудження статуй потребувала наявності розвиненого й численного суспільства, яке проживало б у довкіллі, досить багатому для того, щоб стабільно підтримувати його існування. Кількість статуй та їх розміри свідчать про наявність значно більшої кількості населення, аніж ті кілька тисяч, яких побачили на острові європейці у XVII та на початку XIX століття. Що ж сталося із колись численним населенням острова Пасхи? Карбування, перевезення та встановлення статуй потребувало великої кількості кваліфікованих робітників, тож виникає питання: як же їх всіх годували, якщо на тому острові Пасхи, що постав перед очима Якоба Роггевена, не залишилося жодних місцевих видів, окрім комах, а зі свійських тварин були тільки кури? Про складну й розвинену природу колишнього суспільства свідчить також і просторовий розподіл ресурсів острова: каменоломня — на його східному кінці, найкраща кам'яна порода для виготовлення знарядь — на південному заході, найкраще узбережжя для риболовлі — на північному заході, а найкраща сільськогосподарська земля — на півдні. Для видобутку й перерозподілу всіх цих ресурсів знадобилася б система, здатна до інтеграції усієї економіки острова; як же ж ця система виникла на тому безплідному ландшафті й що з нею далі сталося?

Всі ці загадки породжували безліч гіпотез і дискусій протягом трьох століть. Багато хто з європейців відмовлявся вірити, що полінезійці, «ці дикуни», спромоглися створити статуї і надійні, грамотно змайстровані постаменти для них. Норвезький дослідник Тур Хеєрдал, не бажаючи наділяти такими здібностями полінезійців, які потрапили туди з Азії через західну частину Тихого океану, стверджував натомість, що острів Пасхи був заселений розвиненими цивілізаціями південноамериканських індіанців, які припливли на той острів, перетнувши східну частину Тихого океану. А ті індіанці, в свою чергу, цивілізувалися, напевне, під впливом

більш розвинених суспільств Старого світу. Знаменита експедиція Хеєрдала на плоту «Кон-Тікі» та інші його морські подорожі мали на меті довести можливість таких доісторичних трансокеанських контактів і підтвердити теорію про спорідненість давньоєгипетських пірамід зі статуями острова Пасхи. Мій інтерес до цього острова виник понад 40 років тому, коли я вперше прочитав розповідь Хеєрдала про подорож на «Кон-Тікі» та його романтичну інтерпретацію історії острова Пасхи. Тоді мені здалося, що таку цікаву гіпотезу вже ніщо не зможе перевершити. Але швейцарський письменник Еріх фон Денікен, прихильник теорії про візит на Землю астронавтів з інших планет, пішов іще далі: він заявив, що статуї на острові Пасхи — це витвори розумних прибульців, в чиєму розпорядженні були надсучасні інструменти; ці прибульці, мовляв, зазнали аварії й таким чином застрягли на тому острові, але їх, в кінцевому підсумку, врятували одноплемінники.

Останнім часом з'явилося таке пояснення цих загадок: статуї витісували за допомогою кам'яних кайл та інших знарядь, вельми промовисто розкиданих по всьому Рано-Параку, а не хитромудрого приладдя позаземного походження, і виконували цю роботу місцеві полінезійці, а не інки чи єгиптяни. Така гіпотеза не менш романтична й захоплива, ніж здогадні візити індіанців на плотах типу «Кон-Тікі» чи прибульців на космічних кораблях, але має більше стосунку до подій, які відбуваються в сучасному світі. Саме з історії острова Пасхи доречно буде почати низку розповідей про суспільства минулого, бо ця історія є найближчою апроксимацією екологічної катастрофи, яка розгортається в повній ізоляції.

Острів Пасхи має трикутну форму й майже повністю складається з трьох вулканів, які піднімалися з океану один біля одного протягом останнього мільйона або кількох мільйонів років і перебували у сплячому стані увесь час відтоді, як той острів заселили люди. Найстаріший з вулканів, Поїке, вибухнув близько 600 тисяч років тому (а може, й 3 мільйони років тому), і зараз утворює південно-східний кут трикутника, тоді як більш пізнє виверження вулкана Рано-Кау сформувало південно-західний кут. Близько 200 тисяч років тому виверження вулкана Теревака, наймолодшого з усіх трьох і розташованого в північному куті трикутника, спричинило викид лави, яка вкриває нині 95 % поверхні острова.

**Тихий океан,
ОСТРОВИ ПІТКЕРН І ОСТРІВ ПАСХИ**

Китай
Філіппини
Нова Гвінея
Австралія
Острови Бісмарка
Соломонові острови
Вануату
Тікопія
Ново Каледонія
САМОА
Фіджі
ТОНГА
НОВА ЗЕЛАНДІЯ

— Острови Піткерн —

Мангарева
Атол Оено
Група островів Піткерн
Острів Гендерсон
Атол Дюсі
Острів Піткерн

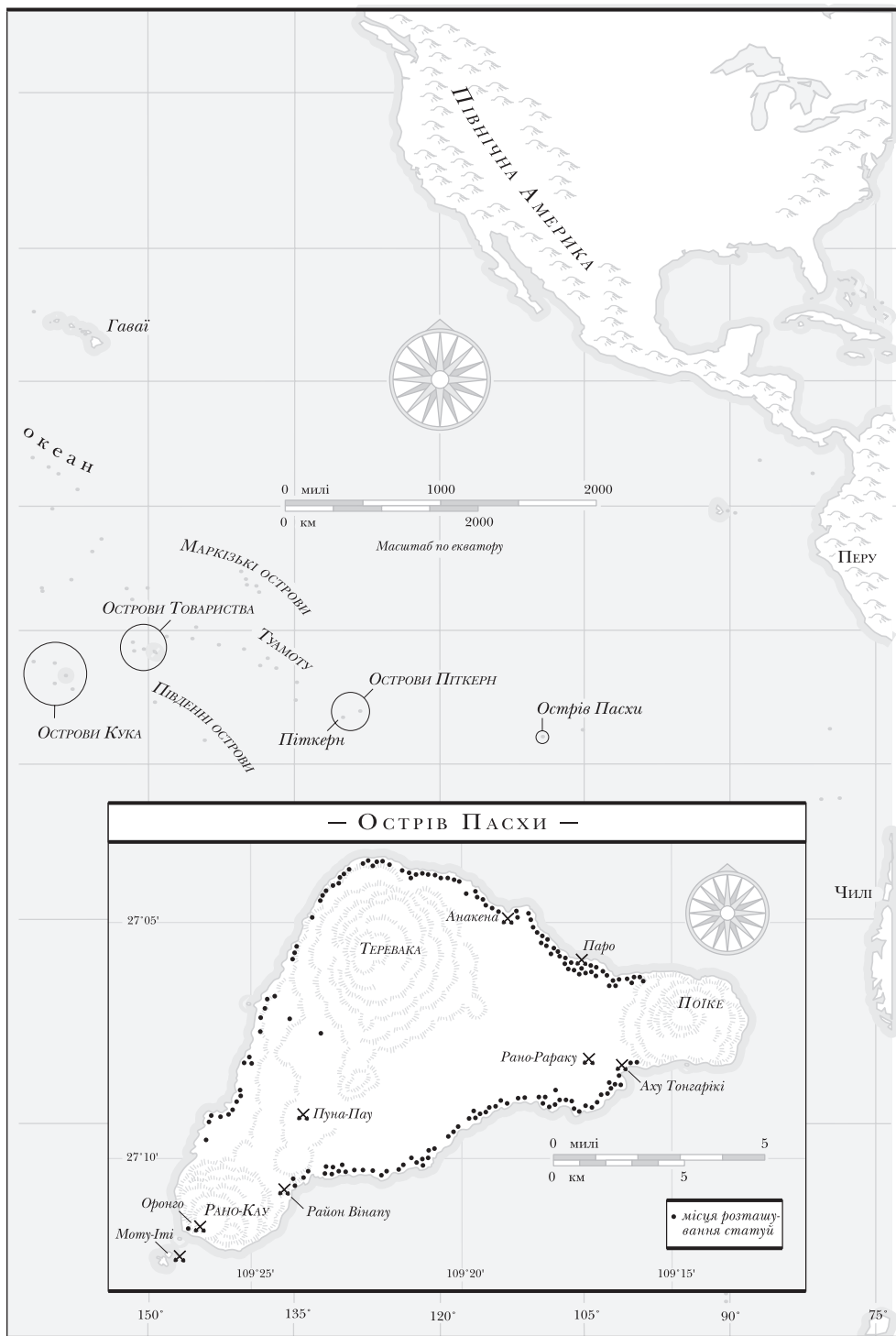
0 миль / 0 км | 250 миль / 250 км

135° 150° 165° 180°

45° 30° 15° 0° 15° 30° 45°

Тихий

[Купить книгу на сайте kniga.biz.ua >>>](http://kniga.biz.ua)

І площа острова Пасхи (66 квадратних миль), і його висота над рівнем моря (1670 футів) є вельми скромними за полінезійськими мірками. Ландшафт острова — здебільшого пологий, без глибоких долин, на кшталт тих, що постають перед очима туристів на Гаваях. Я виявив, що, окрім крутобоких кратерів та шлакових конусів, на острові можна скрізь пройти по прямій лінії до будь-якої сусідньої місцини, тоді як на Гаваях та Маркізьких островах, пішовши навпростець, можна швидко зірватися у прірву.

Розташування острова Пасхи (27 градус південної широти, приблизно на такий самий відстані на південь від екватора, на яку Маямі й Тайбей віддалені від екватора на північ) забезпечує йому помірний субтропічний клімат, а вулканічне походження острова — родючі ґрунти. Саме по собі таке поєднання сприятливих чинників мало б зробити з острова справжнісінький рай, вільний від проблем, притаманних нині решті світу. Однак географічне розташування острова Пасхи таки породжує певні проблеми для людей, які його колонізували. Дійсно, субтропічний клімат теплий порівняно із зимовим європейським і північноамериканським, але за мірками переважної частини тропічної Полінезії він прохолодний. Решта заселених полінезійцями островів, за винятком Нової Зеландії, Чатемських островів, Норфолку та Рапи, лежать ближче до екватора, ніж острів Пасхи. Через це деякі тропічні культури, які відіграють важливу роль в інших місцях Полінезії, наприклад кокоси (завезені на острів Пасхи порівняно недавно), тут ростуть погано, а океанські води навколо надто холодні для коралових рифів з їхніми багатими ресурсами риби та молюсків. До того ж ми з Баррі Ролеттом, прогулюючись неподалік вулканів Теравака та Поїке, виявили, що острів Пасхи — місце вельми вітряне, і ця обставина завжди створювала певні проблеми для сільського господарства як минулого, так і сьогодення: вітер зриває плоди хлібних дерев ще до того, як вони вистигнуть. Окрім іншого, ізоляція острова Пасхи означає, що йому бракувало не лише риби з коралових рифів, а й риби взагалі, якої тут водиться 127 місцевих видів (на островах Фіджі, наприклад, місцевої риби понад тисячу видів). Усі ці несприятливі географічні чинники призвели до того, що жителі острова Пасхи мають менше харчових ресурсів порівняно з більшістю остров'ян Тихоокеанського басейну.

Важливою проблемою, спричиненою географічним розташуванням острова Пасхи, є кількість опадів на ньому. У середньому тут випадає близько 50 дюймів опадів за рік — начебто багато за мірками середземноморської Європи та Південної Каліфорнії, але за полінезійськими мірками — зама-

ло. Проблема невеликої кількості опадів ускладнюється ще й тим, що вода під час дощу швидко просочується в пористий вулканічний ґрунт. В результаті запаси питної води обмежуються: на острові тече лише одна пересихаюча річка, що збігає схилами вулкана Теравака; на час мого візиту вона вже встигла пересохнути. Окрім цієї річки, є також озерця та болота на дні трьох вулканічних кратерів, а там, де водоносний горизонт підходить близько до поверхні, копають колодязі. Окрім того, безпосередньо біля берега під час відпливу з океанського дна б'ють джерела прісної води. Та, незважаючи на такі обмеження, острів'яни навчилися запасати достатньо води для пиття, приготування їжі й вирощування агрокультур, хоча для цього вони мали докладати певних зусиль.

І Хейєрдал, і Денікен відкидали численні свідчення того, що жителі острова Пасхи — це типові полінезійці азійського, а не американського походження, що їхня культура (навіть включно зі статуями) також виросла з культури полінезійської. Розмовляли вони полінезійською мовою, як виснував капітан Кук під час свого нетривалого перебування на острові Пасхи в 1774 році, коли таїтянин, що його супроводжував, спромігся поговорити з острів'янами. Точніше, вони говорили на східнополінезійському діалекті, спорідненому з діалектом Гавайських і Маркізьких островів. Їхні рибальські гачки, кам'яні тесаки, гарпуни, коралові терпуги та інше приладдя було типово полінезійським і, зокрема, нагадувало ранні «моделі» з Маркізьких островів. Черепам багатьох острів'ян притаманна типова полінезійська риса, відома під назвою «щелепа-гойдалка». В результаті ДНК-аналізу 12 кістяків, знайдених у похованні під кам'яними постаментами, виявилось, що всі дванадцяттеро мали делецію дев'яти пар нуклеотидів та три базових заміни нуклеотидів, характерні для більшості полінезійців. Двоє з цих трьох базових замін не зустрічаються у північноамериканських індіанців, що суперечить твердженню Хеєрдала про те, що індіанці Північної Америки причетні до створення генофонду жителів острова Пасхи. На цьому острові вирощували банани, картоплю, батат, цукрову тростину та паперову шовковицю, тобто типово полінезійські культури здебільшого південно-східного азійського походження. Єдині свійські тварини — кури — також були типово полінезійськими і теж мали азійське походження; полінезійсько-азійське походження було навіть у пацюків, які прибули «зайцями» в каное разом із першими поселенцями.

Той доісторичний вибух полінезійської експансії був найбільш драматичним епізодом заокеанських досліджень прадавньої людини. До 1200 року

до нашої ери поширення людей з Азійського материка через острови Індонезії до Австралії та Нової Гвінеї обмежувалося в Тихому океані Соломоновими островами на сході Нової Гвінеї. Приблизно в ті часи мореплавці та землероби, вочевидь, з архіпелагу Бісмарка на північному сході Нової Гвінеї, які також виготовляли керамічні вироби, відомі як «кераміка Лапіта», пройшли майже тисячу миль через відкритий океан на схід від Соломонових островів і досягли Фіджі, Самоа і Тонга; саме ці люди й стали предками полінезійців. Хоча полінезійці й не мали компасів, писемності та металевих знарядь, вони були гарним мореплавцями й майстерно керувати каное. Великий масив археологічних знахідок на місцях стоянок (вік яких був визначений радіовуглецевим методом), таких як керамічний посуд і кам'яні знаряддя, залишки будинків і храмів, рештки харчів та людські скелети, свідчить про приблизні дати та маршрути їхньої експансії. Десь у 1200-х роках полінезійці дісталися кожного придатного для проживання шматочка землі в широкому океанському трикутнику, вершинами якого є Гавайські острови, Нова Зеландія та острів Пасхи.

Колись історики вважали, що всі ці полінезійські острови були відкриті й заселені випадковим чином: внаслідок того, що каное з рибалками час від часу збивав із курсу буревій. Однак нині виявилося, що ці відкриття і ці поселення були ретельно спланованими. Всупереч уявленню про випадкові дрейфи, більша частина Полінезії заселялася із заходу на схід, тобто в напрямку, прямо протилежному переважаючим вітрам і течіям, спрямованим зі сходу на захід. Вочевидь, нові острови заселяли мандрівники, які йшли проти вітру в незвідані краї у заздалегідь визначеному напрямку або чекали тимчасового розвороту переважаючих вітрів на 180 градусів. Перевезення численних видів агрокультур та свійських тварин і птиці — від картоплі до бананів і від свиней до собак — беззаперечно доводить, що переселення здійснювали добре підготовлені колоністи, які брали з собою ті продукти з батьківщини, які вони вважали необхідними для виживання в новому поселенні.

Перша хвиля експансії гончарів Лапіта, які були предками полінезійців, поширилася на схід через Тихий океан і докотилася лише до Фіджі, Самоа й Тонга, розташованих на відстані кількох днів дороги одне від одного. Але ці західнополінезійські острови відділяє від островів Східної Полінезії (острови Кука, острови Товариства, Маркізькі острови, Острали, Туамоту, Гаваї, Нова Зеландія, Піткерн та острів Пасхи) значно ширший простір океану. Тільки після «Тривалої паузи», що розтягнулася аж на 1500 років, цей простір був нарешті подоланий — або завдяки удосконаленню поліне-

зійських каное та методів навігації, зміні напряму океанських течій, появі «допоміжних» острівців внаслідок падіння рівня води, або ж завдяки лише одній вдалій подорожі. Приблизно 600–800 року нашої ери (про точну дату точаться суперечки) такі східнополінезійські території, як острови Кука, Товариства та Маркізькі, до яких найзручніше було діставатися із Західної Полінезії, були колонізованими і стали, в свою чергу, базами для заселення решти островів. З колонізацією Нової Зеландії близько 1200 року нашої ери, яка сталася в результаті подолання величезної ділянки води 2000 миль завширшки, заселення придатних для проживання островів Тихого океану було, нарешті, завершено.

А яким же маршрутом переселенці добралися до самого острова Пасхи — найдальшого острова Східної Полінезії? Мабуть, вітри та течії унеможливлювали пряму подорож до острова Пасхи з Маркізьких островів, які забезпечували засоби існування для великої кількості населення і, швидше за все, стали безпосереднім джерелом заселення Гаваїв. Натомість проміжними пунктами колонізації острова Пасхи стали, напевне, Мангарева, Піткern і Гендерсон, які лежать на півдорозі між Маркізами та островом Пасхи і населення яких та його доля стане темою нашого наступного розділу. Подібність мови жителів острова Пасхи та перших поселенців Мангареви, статуй на Піткernі та деяких статуй на острові Пасхи, стилю виготовлення знарядь на острові Пасхи та на Мангареві й Піткernі, а також черепів жителів острова Пасхи та населення острова Гендерсон, яка є навіть більшою, ніж подібність до черепів жителів Маркізьких островів, — усе це свідчить про те, що острови Мангарева, Піткern і Гендерсон використовувалися як проміжні бази колонізації. В 1999 році реконструйоване полінезійське вітрильне каное «Гокука» спромоглося допливти з Мангареви до острова Пасхи після 17-денної подорожі. Для нас, сучасних сухопутних невігласів, які мало що тямлять у мореплавстві, це видається просто неймовірним: яким чином людям у благоденстві каное вдалося після такої довгої та виснажливої подорожі натрапити на крихітний острів, що мав 9 миль завширшки? Однак полінезійці добре знали, як визначити наявність острова десь поблизу іще до того, як він з'являвся на горизонті: за зграями гніздових морських птахів, що відлітають від землі в пошуках поживи на відстань до 150 миль. Таким чином, фактичний діаметр острова Пасхи (що свого часу був колиською однієї з найбільших колоній морських птахів у всьому Тихоокеанському басейні) становив для полінезійців, які подорожували на каное, пристойні 200 миль, а не якихось там 9.

Серед самих жителів острова Пасхи ходять легенди про вожда експедиції, яка першою висадилася на їхній острів, на ім'я Готу Матуа (Великий Батько). Вважається, що він прибув на острів на одному чи двох вітрильних каное разом із дружиною, шістьма синами та численною родиною. (Наприкінці XIX та на початку XX століть європейські мореплавці записали з вуст останніх аборигенів багато переказів, в яких, вочевидь, міститься правдива інформація про життя на острові Пасхи приблизно за століття до того, як на ньому з'явилися перші європейці; втім, важко сказати, настільки точно ці перекази відтворюють подробиці подій більш як тисячолітньої давнини.) Згодом ми побачимо (розділ 3), що поселенці на багатьох інших полінезійських островах і надалі підтримували між собою двосторонні контакти навіть після відкриття й заселення цих островів. Чи могло це стосуватися й острова Пасхи? Можливо, й на нього прибували нові каное вже після висадки на цю землю Готу Матуа? Археолог Роджер Грін припустив таку можливість і для острова Пасхи, з огляду на стильову подібність деяких місцевих знарядь та стиль знарядь із Мангареви, виготовлених через кілька століть після заселення острова Пасхи. Однак проти такої можливості свідчить традиційна відсутність на острові Пасхи свиней, собак та деяких типово полінезійських тварин, яких, ймовірно, могли привезти сюди пізніші поселенці в тому разі, якщо ці тварини та рослини якимось чином загинули б або в каное Готу Матуа, або невдовзі після висадки на берег. Окрім того, з наступного розділу ми дізнаємося, що численні кам'яні знаряддя, хімічний склад яких характерний для одного острова, знаходили також і на інших островах, і це беззаперечно доводить гіпотезу про обопільні подорожі між Маркізькими островами, островами Піткерн, Гендерсон, Мангарева та островами Товариства, але на жодному з цих островів не було знайдено жодного каменя з острова Пасхи — і навпаки. Звідси випливає, що жителі острова Пасхи опинилися фактично в ізоляції на краю світу, і від моменту висадки Великого Батька до того дня, коли на острів прибув Якоб Роггевен, пройшло понад тисячу років.

Оскільки східнополінезійські острови були, ймовірно, заселені у 600–800-і роки нашої ери, виникає запитання: а коли ж був заселений острів Пасхи? Щодо точної дати існує велика непевність, так само як і стосовно часу заселення основних островів східнополінезійської групи. У друкованих розвідках про острів Пасхи як ймовірний доказ того, що він був заселений у 300–400-і роки нашої ери, часто наводяться обчислення часу виникнення розбіжностей між мовами за допомогою методу, що називається глотохро-

нологією; на користь цієї гіпотези наводяться також три дати, отримані в результаті радіовуглецевих аналізів деревного вугілля з Агу-Те-Пеу, із кратера вулкана Поїке та осадів на дні озера, в яких містилися рештки, пов'язані з вирубкою лісу. Однак фахівці з історії острова Пасхи дедалі частіше ставлять під сумнів ці ранні дати. Глотохронологічний метод обчислення вважається ненадійним, особливо коли його застосовувати до мов із такою складною й заплутаною історією, як мова жителів острова Пасхи (про яку нам відомо здебільшого від тайтян та населення Маркізьких островів і яку вони ж, можливо, надалі й засмітили), а також від жителів Мангареви (на чию мову, вочевидь, вплинули, у свою чергу, пізніші переселенці з Маркізьких островів). А всі три «радіовуглецеві» дати були отримані з поодиноких зразків, вік яких визначили раніше вже застарілими на наш час методами, тому немає доказів, що датоване таким чином деревне вугілля дійсно мало стосунок до людської діяльності.

Натомість найнадійнішою датою першого заселення острова Пасхи є, схоже, 900-й рік. Її отримали радіовуглецевим методом палеонтолог Девід Стедмен і археологи Клаудіо Крістіно та Патріція Варгас в результаті аналізу решток деревного вугілля й кісток з'їдених людьми дельфінів, видобутих з найдавніших археологічних шарів, які містять свідчення людської присутності на узбережжі Анакена-Біч острова Пасхи. Поза сумнівом, узбережжя Анакена є найкращим місцем для висадки на цей острів, тому саме там, швидше за все, і осіли перші поселенці. Даткування кісток дельфінів здійснювалося новітнім радіовуглецевим методом, відомим під назвою AMS (прискорювальна спектрометрія маси); була також врахована так звана поправка на морський басейн, яка грубо обчислюється при радіовуглецевому визначенні віку кісток морських тварин. Отримані дати, вочевидь, лише приблизно збігаються з датами першого заселення, бо їх визначали на підставі результатів дослідження археологічних шарів, що містили кістки місцевих видів птахів, які швидко були знищені як на острові Пасхи, так і на інших островах Тихого океану, а також через те, що каное, на яких можна було полювати дельфінів, швидко ставали непридатними. Тому наразі найбільш ймовірною датою першого заселення острова Пасхи вважається період близько 900-го року.

Що ж їли перші острів'яни і скільки їх було?

На час прибуття перших європейців острів'яни жили здебільшого за рахунок сільського господарства, вирощуючи звичайну та солодку картоплю,

таро, банани та цукрову тростину, а єдиними свійськими тваринами в них були кури. Відсутність на острові Пасхи коралового рифу та лагуни означала, що риба та молюски займали менше місце в раціоні його жителів, аніж на інших полінезійських островах. Перші поселенці мали змогу полювати на морських і сухопутних птахів, а також на місцевих дельфінів, але відомо, що чисельність особин цих видів невдовзі різко зменшилася, якщо вони не зникли взагалі. В підсумку відбувся перехід до багатого на вуглеводи раціону, не надто корисного для здоров'я, тим паче, що в умовах обмежених ресурсів прісної води острів'янам доводилося пити велику кількість соку цукрової тростини. Жоден дантист не здивувався б, дізнавшись, що з часом показник захворюваності зубів (запалення порожнини й карієс) у жителів острова Пасхи був найвищим серед відомих науці доісторичних народів: більшість підлітків у 14-річному віці вже мали зубні дупла, а до 20 років їх мав уже кожен житель острова.

Максимум населення острова Пасхи обчислювали такими методами, як підрахунок фундаментів будівель, виходячи з кількості 5–15 осіб на будинок, а також із того, що третина ідентифікованих будинків була зайнята перманентно. Використовувався ще й такий метод, як приблизна оцінка кількості вождів та їхніх послідовників на підставі кількості постаментів або споруджених статуй. В результаті було отримано мінімум, що становив 6000 жителів, і максимум — 30 000, і це дало змогу визначити щільність місцевого населення: 90–450 осіб на квадратну милю. Деякі райони острова, такі як півострів Поїке та найвищі гористі місцевості, були менш придатними для ведення сільського господарства, тому щільність населення на родючих землях мала би бути дещо вищою, але не набагато, бо археологічні дослідження свідчать, що для вирощування агрокультур використовувався значний відсоток поверхні острова.

Як і завжди, коли серед археологів точаться дебати щодо суперечливих даних про щільність населення в доісторичних суспільствах, ті науковці, які виступають за нижчі показники кількості населення, називають вищі оцінки абсурдно перебільшеними — і навпаки. Я ж дотримуюсь тієї точки зору, що, швидше за все, правильні вищі оцінки, частково тому, що їх авторами є археологи з багатим досвідом активних досліджень на острові Пасхи: Клаудіо Крістіно, Патриція Варгас, Едмундо Едвардс, Кріс Стівенсон і Джо Енн Ван Тілбург. Окрім того, найперша і найбільш достовірна оцінка кількості населення острова Пасхи (2000 осіб) була зроблена місіонерами, які оселилися там 1864 року, відразу після епідемії віспи, яка винищила більшу ча-

стину місцевого населення. А це було вже після насильницького вивезення приблизно 1500 острів'ян у 1862–63 роках на перуанських судах для перевезення рабів після попередньої документально зафіксованої епідемії віспи, яка сталася в 1836 році, й після багатьох не задокументованих, але достеменно відомих епідемій цієї хвороби, яку неодноразово завозили на острів європейські мореплавці починаючи з 1770 року, та після різкого зменшення кількості населення на початку XVII століття (ці події ми розглянемо нижче). Той самий корабель, що привіз на острів Пасхи третю епідемію віспи, вирушив далі до Маркізьких островів, де остання епідемія винищила 7/8 тамтешнього населення. Через це видається неможливим, що постепідемічна кількість населення 1864 року чисельністю 2000 осіб становила рештки населення, яке існувало до всіх епідемій віспи, до вивезення 1500 людей работорговцями та до різкого зменшення народонаселення острова на початку XVII століття до 6–8 тисяч. Побачивши на власні очі докази існування інтенсивного доісторичного сільського господарства на острові Пасхи, я схильний вважати «високу» оцінку в 15 000, яку наводять Клаудіо Крістіно та Едмундо Едвардс, цілком реалістичною і аж ніяк не перебільшеною.

Існує кілька типів доказів інтенсивності сільського господарства на острові Пасхи. Перший — це викладені камінням заглиблення 5–8 футів діаметром та до 4 футів завглибшки, які використовувалися як компостні ями для вирощування зернових культур, а також, можливо, як ємності для закваски овочів. Наступний тип — це дві кам'яні греблі, споруджені поперек течії сезонної річки (вона стікає з південно-східного схилу гори Теревака) для відведення води до широких кам'яних платформ. Ця система водовідведення нагадує системи для поливу посівів культури таро в різних місцевостях Полінезії. Ще один тип доказів інтенсивного ведення сільського господарства на острові Пасхи — це численні кам'яні курники (їх називали «харе моа») здебільшого до 20 футів завдовжки (плюс кілька 70-футових велетнів), 10 футів завширшки та 6 футів заввишки з маленьким отвором біля поверхні землі для входу й виходу курей із прилеглим до курника двором з кам'яною огорожею, щоб дорогоцінна птиця не порозбігалася чи ніхто її не поцупив. Якби численні кам'яні «харе моа» не затьмарювалися ще більшими статуями та постаментами, то туристам острів Пасхи запам'ятався б як острів великих кам'яних курників. Вони домінують над більшою частиною ландшафту біля узбережжя, бо нині ці доісторичні споруди значно помітніші за доісторичні людські житла, в яких кам'яними були тільки підмурівки або дворики і які не мали кам'яних стін.